

SPAANS KASTEEL IN GENT: DEFENSIEF ONTOEREIKEND VANAF DE ZEVENTIENDE EEUW

Marc Hanson

In de zeventiende eeuw waren de beproefde tactieken uit de late middeleeuwen niet meer opgewassen tegen modern uitgeruste en beter opgeleide troepen van steeds grotere omvang. Vooral door de almaar verder dragende en preciezere artillerie kregen zelfs fortificaties naar verbeterd Italiaans model zoals het in de loop der jaren defensief aangepaste Spaans Kasteel het steeds harder te verduren. Omsingeling en afsluiting van water en voedsel putten de verdedigers verder uit. Vaak volgde echter een snelle overgave door gebrek aan motivatie bij de opperbevelhebber en slecht betaalde, dikwijls vreemde troepen. De oorlogvoering werd steeds meer wetenschappelijk benaderd, zodat ingenieurs, wiskundigen en goed opgeleide officieren in oorlogen steeds bepalender werden.

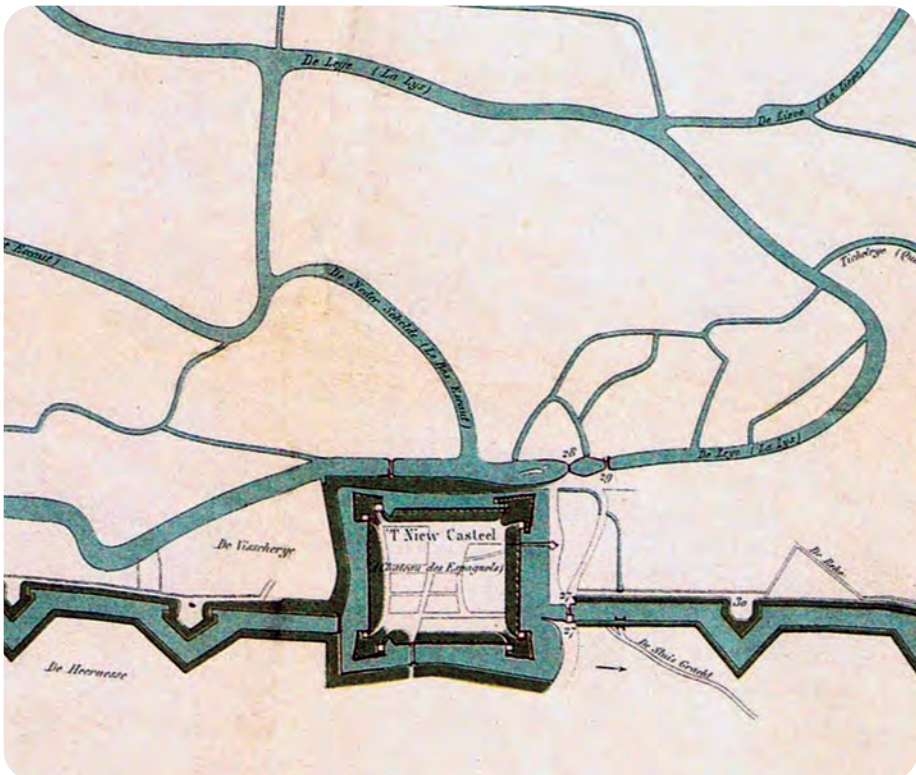
In een eerder nummer van *Ghendtsche Tydinghen* (zie bibliografie) hebben we aandacht besteed aan de evolutie van de militaire techniek in de 15-16de eeuw en de gevolgen ervan, met speciale aandacht voor de stad Gent. Ondertussen publiceerde de vzw Buren van de Abdij in 2018 een monografie over de geschiedenis van het Spaans Kasteel in Gent vanaf de bouw ervan tot en met de afbraak. In haar boeiend hoofdstuk over de zeventiende eeuw heeft auteur Griet Maréchal de klemtoon gelegd op het alledaagse leven in de Gentse citadel. Zowel de militairen als de niet-militairen (dienstpersoneel, ambachtslui, gepensioneerden, weduwen enz.) krijgen de nodige aandacht. Ook de ziekenzorg en de kasteelparochie komen uitgebreid aan bod. In deze aanvullende bijdrage wijzen we op de belangrijke evolutie tijdens deze eeuw in tactiek en bewapening en op de gevolgen ervan.

Spaans Kasteel in de 17de eeuw

Voor de derde bouwfase (1589-1593) onder landvoogd Alessandro Farnese heeft het uitzicht en de verdedigende capaciteit van het Spaans Kasteel in de 17de eeuw bepaald. Een stuk bewaard gebleven 'parement' van het vroegere

Sint-Jacobsbastion ervan dateert uit die tijd en niet uit 1545 zoals de in 2018 opgepoetste gedenksteen vermeldt (foto in Devriese 2018). Dit heropgebouwd bastion was groter en sterker uitgewerkt dan de andere drie, volgens het ‘nieuw-Italiaanse type’, een verdere evolutie in de vestingbouwkunde. Het telde bijvoorbeeld vier kanonnen in plaats van één voor het noordoostelijk Mariabastion. Die sterke uitwerking was geen toeval. Precies daar, het dichtst bij het stadscentrum, hadden de calvinistische Gentenaars in 1576 een doorbraak geforceerd bij een weliswaar ouder en eenvoudiger bastiontype.

Die sterke nieuwe constructie aan stadszijde en nog enkele andere zaken wijzen er op dat er opnieuw sprake was van een dwangburcht tegen de Gentenaars, zoals dat ook het geval was voor het Nieuw Kasteel van Karel V in 1540. Pas nadat Gent helemaal deel was geworden van het contrareformatorische bolwerk van de Spaanse Zuidelijke Nederlanden, werd het Spaans Kas-

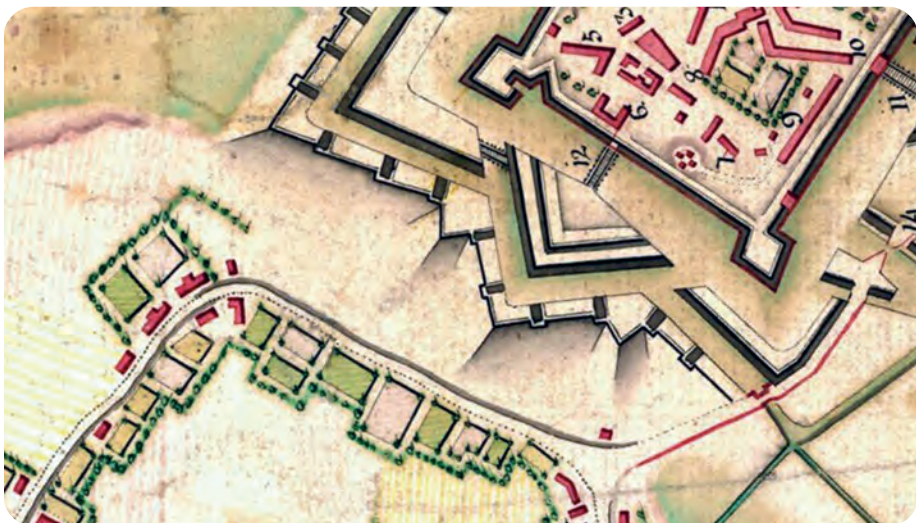

afb. 1. Op deze vereenvoudigde versie van het plan van landmeter Jan de Buck en schilder Franchois Horenbault (1592) is mooi te zien dat het Spaans Kasteel in de oostelijke stadsversterking is geïntegreerd. De bovenste helft toont de waterlopen in het oosten van Gent binnen de vesten.

teel nog veel duidelijker dan zijn keizerlijke voorganger ingeschakeld in de verdediging van stad en land tegen gevaar van buitenaf. De calvinisten zelf hadden al in de periode 1576-1584 met man en macht gezorgd voor de incorporatie van de twee oostelijke bastions van het Nieuw Kasteel in de stadsverdediging, waardoor Gent zijn bekende driehoekige omwalling kreeg. (Afb. 1)

Dat gevaar van buitenaf was allesbehalve denkbeeldig. Strikt genomen tot 1648 was er de dreiging van de noordelijke Zeven Provinciën, want pas door de Vrede van Münster werd de militaire grens tussen Noord en Zuid een staatsgrens. Die dreiging verklaart de versterking van de landzijde van het Kasteel vooral in 1605. Veel groter was de Franse dreiging gedurende de hele zeventiende eeuw, zeker na de troonsbestijging van Lodewijk XIV in 1643. Verscheidene oorlogen tussen vooral Frankrijk en Spanje en hun bondgenoten speelden zich af in de Spaanse Zuidelijke Nederlanden, die bijzonder kwetsbaar waren voor strijdende legers door gebrek aan natuurlijke grenzen en door hun economische welvaart. Elke Franse zege kostte de Spaanse Nederlanden ernstige territoriale verliezen.

Hoewel Gent en het Kasteel grotendeels gespaard bleven van die oorlogshandelingen, leidden ze toch tot veel verdedigingswerken in en buiten de citadel, zoals in 1667. Toen werd de verdediging aan de oostzijde uitgebreid met een

afb. 2. Het Spaans Kasteel omstreeks 1750. De verdediging van de veldzijde was toen al aanzienlijk uitgebreid met een ravelijn en een gedeeltelijk ontubbelde vestgracht om de oostelijke toegangspoort te beschermen tegen direct kanonvuur.

Detail uit het stadsplan van Malfeson (1756)

ravelijn (hoekig bolwerk) omgeven door extra water van de gedeeltelijk ont-dubbelde vestgracht. (Afb. 2) Op die manier werden de veldzijde van het Kas-teel en de oostelijke toegangspoort beter beschermd tegen direct kanonvuur. Aan de noord- en zuidzijde kwamen er kleinere ravelijnen. Gent in het alge-meen en het Kasteel in het bijzonder waren nu duidelijk ingeschakeld in de landsverdediging.

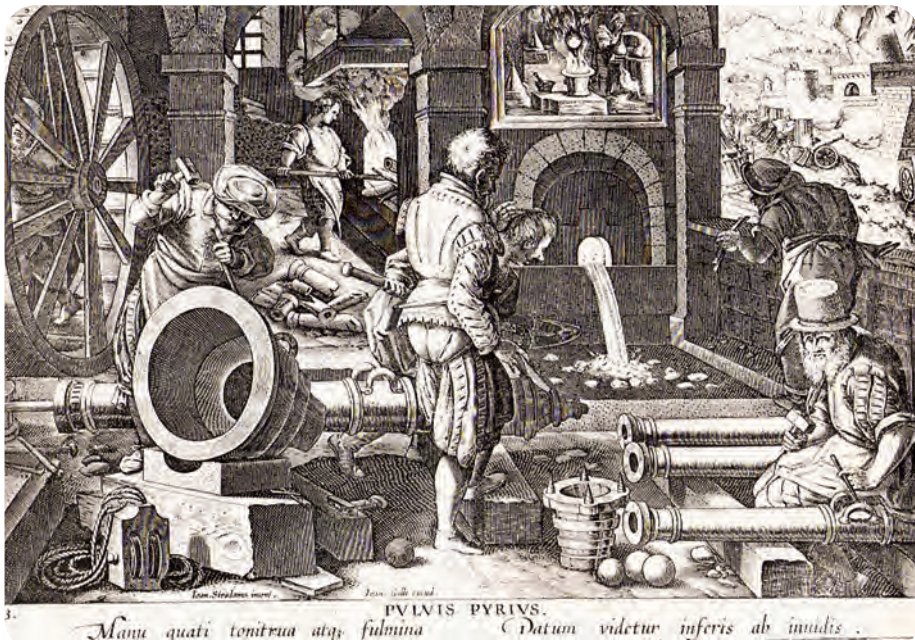
Maar naast Spanje moest Gent wel bijdragen in de oplopende kosten van die verdedigingswerken. Bovenop de kosten voor die extra werken, waren er ook de uitgaven voor het onderhoud ervan, voor de defensieve bewapening en uiteraard voor de soldij van de militairen die de citadel bewaakten en verdedigden. Die soldij werd soms onregelmatig of zelfs niet uitbetaald, wat natuurlijk ongunstig was voor het moreel van de troepen.

Betere vuurwapens en militaire organisatie

De vele oorlogen in de zeventiende eeuw leidden niet alleen voor de verdediging, maar zeker ook voor de aanval tot nieuwe technieken en meer doeltreffende wapens. Daardoor werd oorlog voeren niet enkel nog duurder, maar ook effectiever, met veel slachtoffers als gevolg zowel onder militairen als burgers. Tijdens de Dertigjarige Oorlog in Duitsland (1618-1648) had Maagdenburg aan de Elbe in 1631 meer dan 200.000 inwoners; in 1649 waren er daar nog maar 450 van over!

De nieuwe, op verbeterde (vuur)wapens gebaseerde tactiek, waarbij Frankrijk voorop liep, had belangrijke gevolgen. Om hem gedisciplineerd te kunnen toepassen, hadden soldaten een betere opleiding (dril!) nodig in een kazerne, waar ze gevoed en betaald moesten worden. Oorlog voeren werd daardoor nog duurder.

Bovendien moest het bevel gevoerd worden door professionele officieren in uniform, die niet alleen de opleiding in de gaten hielden, maar die ook getraind waren om de legereenheden efficiënt op elkaar af te stemmen en te bevelen. Vroeger waren adellijke officieren eigenlijk amateurs zonder veel vorming. Die Franse hogere beroepsmilitairen werden vanaf de zeventiende eeuw gevormd in wetenschappelijk georiënteerde academies. Sommigen van hen begonnen ook uitvoerige militaire handboeken te publiceren, die door vele generaties (hogere) militairen gretig gelezen en bediscussieerd werden. Tegelijkertijd werd de troepensterkte in veel landen fel opgedreven. Keurvorst George Willem van Pruisen (1595-1640) had een leger van bijna duizend soldaten. Zijn zoon en opvolger Frederik Willem had na dertig jaar op de troon al een beroepsleger van 80.000 man.

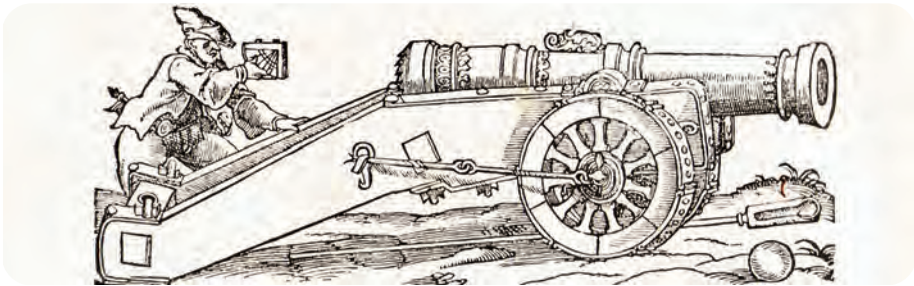
afb. 3. Een kanonnengieterij in de zestiende eeuw. Het gieten van kanonslopen uit één stuk werd steeds verder geperfectioneerd. Mechelen was toen een belangrijk productiecentrum. Naar J. Stradamus (Jan van der Straet). Overgenomen uit Van Duyse, 1906.

Artillerie en vestingbouw

Vanaf de zeventiende eeuw waren de aanvallers van stadsmuren en fortificaties steeds meer aan de winnende hand, vooral dankzij de artillerie. Die had weliswaar haar zwakke punten, maar die wogen niet op tegen de sterke. Tijdens de herfst en de winter was een veldtocht of verder oprukken vrijwel uitgesloten, omdat het steeds zwaarder wordende geschut door de slechte of onbestaande wegen niet of nauwelijks kon verplaatst worden. Tijdens langer durende veldtochten werden de troepen dan ingekwartierd bij burgers in de steden, terwijl de cavalerie vooral in meer landelijke centra werd ondergebracht. Af en toe bouwde men ook tijdelijke houten constructies, een soort voorlopers van de kazernes. Ook tijdens de slag of een belegering kon de artillerie nog zelden verplaatst worden wegens te omslachtig en tijdrovend. Het afvuren van de projectielen was voor de artilleristen niet zonder gevaar.

Kogelbanen moesten nauwkeurig(er) berekend worden, zeker voor de steeds zwaardere en meer doeltreffende kanonnen die citadellen en vestingen be-

stookten met kanonskogels, voorlopers van de kartets (schroot of kogels in busvormige metalen omhulsels) en zelfs met primitieve brandbommen die schade en paniek veroorzaakten. (Afb. 3) De berekeningen van de baan van de kanonsprojectielen waren steeds meer het werk van officieren-experten, terwijl ook de artilleristen zelf al maar beter werden opgeleid. (Afb. 4) De bekende filosoof René Descartes (1596-1650) kon zich als prille twintiger in het leger van prins Maurits van Nassau drie jaar helemaal aan zijn passie wijden: de wiskunde, onder meer met de berekening van kogelbanen. De stijgende kosten van deze militaire evolutie leidden ertoe dat economen op zoek gingen naar nieuwe bronnen van inkomsten voor vorsten. Maar dat is een verhaal apart.

afb. 4. Een kanonnier richt de dracht (elevatie) met behulp van een ‘kanonniersdriehoek’ of kwartcirkel. De dracht werd verder geregeld met behulp van empirische tabellen bepaald in functie van de lading. Later kwamen er betere methodes op basis van de wetten van Newton. Vooraan ligt er een metalen kanonstok, die gebruikt werd voor het reinigen van de kanonslopen. Bij voorladers werd de stok ook gebruikt bij het laden, een proces dat in meerdere stappen verliep. Overgenomen uit Van Duyse, 1906.

De artillerie en de genie beschikten als eersten over in militaire scholen gevormde ingenieurs. Maar de verdedigingsmiddelen en -tactiek hadden evenmin stilgestaan. De nieuwe Italiaanse vestingbouw opteerde al in de zestiende eeuw voor dikke en lagere muren in baksteen, die werden beschermd door aarden wallen en door de uitgekiende vorm van de fortificatie (stervorm, bolwerken op de hoeken, diepe grachten rondom). Het Nieuw Kasteel dat Karel V vanaf 1540 in Gent liet bouwen, was hiervan een voorbeeld. In de loop van de 16de-17de eeuw zou het verder versterkt worden tegen de steeds grotere vuurkracht van de artillerie. De vestingbouw was een specialiteit op zich geworden, want alleen al de bouw ervan was een reusachtige en logistiek hoogst gecompliceerde onderneming.

Meestal vlugge overgave van de belegerden

In het algemeen waren de belegeraars met steeds verder dragend en preciezer geschut en met hun tijdelijke kampen, schansen, aarden wallen, loopgraven in zigzag et cetera, in het voordeel. Vanuit het achterland konden zij zorgen voor een gecoördineerde bevoorrading van wapens, water en voedsel, waaronder ook grote hoeveelheden hooi, haver en groenvoer voor de werk- en cavaleriepaarden. De verdedigers van een stad(je) of fortificatie delfden op den duur meestal het onderspit. Na weken, maanden, soms zelfs jaren geraakten zij uitgeput door gebrek aan water en voedsel. Daardoor werden ze vatbaarder voor allerlei ziekten die leidden tot grote sterfte en/of aantasting van de slagkracht van troepen en burgers. Meestal hadden de verdedigers ook meer slachtoffers te betreuen dan de aanvallers.

afb. 5. De stad Gent gezien vanuit het zuidoosten tijdens de belegering in 1678 door de troepen van Lodewijk XIV. Op de voorgrond, op veilige afstand van de krijgsverrichtingen, de leidende hoge officieren te paard. Linksboven het Spaans Kasteel en uiterst links de Muide en Meulestede. Rechts de Sint-Pietersabdij. Overgenomen uit Coene en De Raedt, 2011.

Maar dikwijls volgde een veel snellere overgave, soms al na enkele dagen. Een goed voorbeeld hiervan zien we te Gent in het voorjaar van 1678 op het einde van de zogenaamde Hollandse oorlog (1672-1678). Hierin namen vooral Frankrijk en Engeland het op tegen de (Nederlandse) Republiek en het verzwakte Spanje. Volgens de Vrede van Nijmegen (1678) moest Frankrijk het hele territorium van de Republiek en de Zuidelijke Nederlanden ontruimen, maar het mocht daar enkele steden behouden.

Een typisch voorbeeld speelde zich af in 1678. Op 3 maart verscheen het leger van Lodewijk XIV onder bevel van maarschalk d’Humières voor Gent en de volgende dag al werd de stad omsingeld. (Afb. 5) De beroemde Sébastien le Prestre de Vauban zelf leidde de belegering. De Franse troepen veroverden de versterkingen aan de Kortrijkse Poort. Ze losten enkele kanonschoten op de stad op 8 maart en de volgende dag gaf de Stad zich over. Op 12 maart volgde het Spaans Kasteel onder leiding van een Spaanse ‘gouverneur’. Die adellijke gouverneurs waren zelden bereid tot het uiterste te gaan. Bovendien zouden maar zeshonderd soldaten de citadel hebben verdedigd, volgens een andere bron zelfs maar 150 door geldgebrek. Na de inname inspecteerde Vauban de citadel en de versterkingen. De Fransen troffen in het Spaans Kasteel heel wat artillerie en munitie aan, maar de verdedigers hadden ook heel wat schade aangericht. De Franse bevelhebber verplichtte de stad tot uitvoerige herstelwerkzaamheden. Die vielen weer helemaal stil na het vertrek van de Franse troepen op 28 februari 1679.

Met dank aan Luc Devriese en aan Frank Gelaude voor het gebruik van zijn aantekeningen betreffende ons onderwerp.

Geraadpleegde literatuur

- Blom, Ph. (2017), *De opstand van de natuur. Een geschiedenis van de kleine ijstijd (1570-1700) en het ontstaan van het moderne Europa*, Amsterdam/Antwerpen, Bezige Bij.
- Coene, A., De Raedt, M. (2011), *Kaarten van Gent – Plannen voor Gent. 1534-2011*, Gent, Snoeck.
- De Vos, L. (1995), *Veldslagen in de Lage Landen*, Leuven, Davidsfonds.
- Devriese, L. (2018), Het Nieuw Kasteel (1545-1576) en zijn opvolger het Spaans Kasteel (1589-1781): dwangburchten tegen de Gentenaars, in: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 47, nr. 6, p. 330-347.

- Falter, R. (2012), *België. Een geschiedenis zonder land*, Antwerpen , De Bezige Bij.
- Fris, V. (1922), La Citadelle de Charles-Quint et le château des Espagnols à Gand, in: *Annales de l'Académie royale d'Archéologie de Belgique*, 69, vooral p. 31-37.
- Fris, V. (1930), *Histoire de Gand, Gent*, De Tavernier, tweede uitg., p. 249-250.
- Hanson, M. (2018), Nieuw Kasteel van Karel V en zijn 'Spaanse' opvolger: enorme mastodonten. Evolutie van de militaire techniek in de jaren 1400-1500: politieke, financiële en maatschappelijke gevolgen, in: *Ghendtsche Tydinghen.*, jg. 47, nr. 1, p. 32-36.
- Hawes, J. (2017), *Duitsland in het kort*, Amsterdam, Balans, vooral p. 87-96. (vertaling uit het Engels).
- Maréchal, G. (2018), Garnizoen, bevolking en parochie in de 17de eeuw, in: Audooren, F. (red.), *Het Spaans Kasteel Gent van dwangburch tot woonwijk*, Gent, Buren van de Abdij, p. 52-83.
- Neve, G. (1929). *Gand sous l'occupation de Louis XIV. 1678-1679, 1701-1706, 1708*. Gent, Claeys-Verheughe, p. 1-23.
- Van Duyse H. (1906), *Marcus van Vaernewyck 'Van die beroerlycke tyden'*, Gent, N. Heins.
- Van Nimwegen, O. (2015), *Te vuur en te zwaard. De militaire ontwikkeling van Europa, 1315-1914*, Amsterdam, Prometheus – Bert Bakker.